

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

1-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фаргона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журнали бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

МАКСУДОВ Р.Х.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҒОНОВ Ш. (Ўзбекистон)
БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)
РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)
ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)
ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)
LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)
АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)
КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)
БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)
БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)
КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)
ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)
ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)
ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)
ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)
РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)
ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)
ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)
ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)
ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)
АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)
ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)
ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)
ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)
ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)
АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)
СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)
МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)
ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)
МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)
ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)
КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)
САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)
ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)
ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)
АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)
ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)
ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)
ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)
УСМОҒОНОВ Б. (Ўзбекистон)
АШИРОВ А. (Ўзбекистон)
МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)
ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)
БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳлар: Шералиева Ж.
Мамаджонова М.

Таҳририят манзили:

150100, Фаргона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 100 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фаргона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фаргона,
2021.**

Қ.Йўлчиев Лирик шеърда сюжет ва топохронос	102
С.Эшонқулова Нодира лирикасининг бадиият олами асослари	108

ТИЛШУНОСЛИК

А.Мамажонов Ўзбек тилида сабаб-натижа муносабатининг ифодаланиши	113
З.Раҳимов, Ш.Искандарова Фарғона тилшунослик мактаби	116
Р.Шукуров, Г.Жўрабоева Ёзма манбаларда ўш астионими ва унинг келиб чиқишига доир	123
М.Абдупаттоев Поэтик нутқни ўрганиш масалалари	128
З.Алимова Форсча-тожикча ўзлашмаларда вокализмларнинг ўзгариши	133
Ш.Дадабоева Қиёслаш муносабати ва унинг универсал жиҳатлари	138
Н.Якубова Жумбоқли матнлар лингвистик тадқиқот объекти сифатида	142
Л.Абдуллаева Инициализмлар инглиз юридик аббревиатуралар сифатида	146

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Н.Расулова Адаптив интеллектуал таълим муҳитида индивидуаллаштирилган ўқув жараёнининг моделлари	150
Г.Ҳамраева Касб таълими йўналиши талабаларининг рақамли компетенциясини ривожлантириш усуллари	157

ИЛМИЙ АХБОРОТ

М.Мирзарахимов, А.Сирождидинов, Ж.Назирқулов Реал вақт режимида тизимдан малакали кадрларни танлаб олиш алгоритмини норавшан мантиқ асосида тадқиқ этиш	163
М.Султонова Ўзбекистонда телетиббиёт тизимини ташкил этиш тизими модели ва ундаги муаммолар	167
Н.Қодирова, И.Асқаров, Б.Дўмонов, М.Акбарова Айрим совунлар ва синтетик кир ювиш воситалари таркибига кирувчи сирт фаол моддаларнинг мицелляр ҳолати ва уларни таснифлаш	171
И.Асқаров, М.Холматова Балиқ маҳсулотларининг кимёвий таркиби	175
Х.Муйдинов, Ж.Кодиров Қорамол тери ости бўкалари: Қорақалпоғистон Республикаси шароитида бўкалар ҳашаротларининг учуш муддатлари	180
Ш.Усанов Янги Ўзбекистон ёшлар сиёсати тизимида оила-маҳалла ҳамкорлиги масалалари	183
А.Эшниязова Ижодкор биографияси ва уруш фожияси	187
Т.Рузибоев Жудолик Навоий талқинида	191
Ш.Махмиджонов Руҳият қирраларининг бадиий талқинлари	195

ЁЗМА МАНБАЛАРДА ЎШ АСТИОНИМИ ВА УНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИГА ДОИР

ОБ АСТИОНИМЕ ОШ В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ И ЕГО ПРОИСХОЖДЕНИИ

ON THE ASTIONYM OF OSH AND ITS ORIGIN IN WRITTEN SOURCES

Шукуров Рахматилло Мирзатиллаевич¹, Жўрабоева Гулрух Солижонова²

¹ Шукуров Рахматилло
Мирзатиллаевич

– ФарДУ, тилшунослик кафедраси доценти, ф.ф.н.

² Жўрабоева Гулрух Солижонова

– ФарДУ, тилшунослик кафедраси таянч докторанти.

Аннотация

Мақолада Ўш астионимининг келиб чиқиши ва этимологиясига оид фикрлар баён этилади.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы происхождения и этимологии астионима Ош.

Annotation

The article gives an overview of the origins and etymology of the Osh astionym.

Таянч сўз ва иборалар: топоним, топонимия, астионим, этимон, этимология, сак қабиласи, этноним, этнотопоним.

Ключевые слова и выражения: топоним, топонимия, астионим, этимон, этимология, сакское племя, этноним, этнотопоним.

Keywords and word expressions: toponyms, toponymy, astionym, etymon, etymology, saks tribe, ethnonym, ethnotoponym.

Ўш шаҳри – Фарғона водийсининг шарқий қисмида, Оқбура дарёсининг Олой тизмаси этагида жойлашган Марказий Осиёнинг энг қадимий ҳудудларидан биридир. Ҳозирда Ўш шу номдаги вилоятнинг маркази саналиб, аҳолисининг кўплиги ва кенглиги жиҳатидан Қирғизистон Республикасининг Бишкекдан кейинги иккинчи, жанубий пойтахти сифатида эътироф этилади. Кўҳна Ўшнинг 3000 йиллик тарихга эга эканлиги археолог олимлар Е.В.Дружинина ва Ю.А.Заднепровскийлар томонидан аниқланган [1;6,14]. Ушбу далилларга асосланган ҳолда 2000 йилда унинг уч минг йиллик тўйи ЮНЕСКО ташаббуси билан кенг миқёсда нишонланган.

Ўш астионими дастлаб IX-X аср ёзма манбаларида учрайди. Худди шу даврларда у Сомонийлар давлати таркибида бўлиб, катталиги жиҳатидан Фарғона водийсидаги учинчи шаҳар ҳисобланган [2,217]. Шу боис араб ва форс тилларида ёзилган X аср тарихий ва географик манбаларида, шунингдек, З.М.Бобурнинг «Бобурнома» асарида гарчи Ўшнинг номланишига доир

фикрлар келтирилмаган бўлса-да, лекин шаҳарнинг ўша даврдаги жуғрофик ўрни ва табиати тасвирига алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан, араб сайёҳи Истахрийнинг «Китоб ул-масолик вал-мамолик» асарида жой ҳақида куйидагилар қайд этилган: «Ўш катталикда Қубога тенг. Шаҳристони ва кўҳандизи обод жой. Амирлар саройи ва зиндон кўҳандизда жойлашган. Шаҳристонда эса работ бор. Работ девор билан ўралган ва девор тоққа етиб боради. Тоғ устидаги қоровуллар турк қўшинларини кузатиб туришади. Ўшнинг учта дарвозаси бўлиб, улар Дарвозайи Кўҳ, Дарвозайи Об, Дарвозайи Муғқада деб аталади» [3,27].

Муаллифи номаълум «Худуд ул-олам» асарида шаҳар тасвири шундай берилди: «Ўш – обод жой, ноз-неъматини кўп, одамлари жанговар эзур; тоғ этагида жойлашган. Бу тоғда қўриқчилар қўйилган, улар кофир туркларни¹ қайтариб туради» [4, 16].

¹ Изох: ўша пайтда исломга кирмаган туркий элатлар назарда тутилган.

Муқаддасийнинг «Аҳсан ат-таққосим фи маърифат ал-ақолим» асарида Ўш туркларнинг асосий чегара шаҳарларидан ҳисобланади, деб кўрсатилиши баробарида Фарғонанинг Несъия вилоятига тегишли жой сифатида тилга олинади: «*Несъия шаҳарлари (водийнинг жанубий қисмида, яъни Туркистон тоғларининг шимолий ёнбағирларидаги Насой туманида): Ўш, Қуба, Баранғ, Марғинон, Риштон, Ванкат, Кенд*» [5,220].

Мазкур шаҳар «Бобурнома» асарида Фарғона водийсининг 7 та йирик қасабаларидан бири – «... беши Сайхун суйининг жануб тарафида, икки шимоли жонибида», яъни Сирдарёнинг жанубида жойлашган шаҳри сифатида қайд этилади: «*Яна бир Ўш қасабасидур. Андижоннинг шарқи жанубий тарафидур, шарққа мойил, Андижондин тўрт йиғоч йўлдур. Ҳавоси хўб ва оқар суйи фаровондур. Баҳори бисёр яхши бўлур. Ўшнинг фазилатида хейли аҳодис ворид бўлбтур. Қўрғоннинг шарқи жанубий бир мавзун тоғ тушубтур, Барокўҳга мавсум. Андижон руди Ўшнинг маҳаллотининг ичи била ўтуб, Андижонга борур. Бу руднинг ҳар икки жониби боғот тушубтур, тамом боғлари рудқа мушрифтур, бинафшаси бисёр латиф бўлур. Оқар сувлари бор, баҳори бисёр яхши бўлур, қалин пола ва гуллар очилур. Барокўҳ тоғи доманасида шаҳр била тоғнинг орасида бир масжид тушубтур, масжиди Жавзо отлик, тоғ тарафидин бир улғу шахжўй оқар. Ушбу масжиднинг ташқари сахни нишеброқ, себаргалик, пурсоя, сафолик майдон воқеъ бўлбтур. Ҳар мусофир ва раҳгузар келса, анда истироҳат қилур. Умаршайх мирзонинг охир замонларида қизил била мавжлиқ тош ушбу тоғда пайдо бўлди: пичоқ дастаси ва такбанд ва баъзи нималар қилурлар, хейли яхши тошдур. Фарғона вилоятида сафо ва ҳавода Ўш чоғлик қасаба йўқтур» [6; 9,10].*

Ўш астионимининг этимологияси борасида халқ ичида турлича қарашлар мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти юқоридаги ёзма манбаларда тилга олинган «Сулаймон тоғи» ҳамда шаҳар ичидан оқиб ўтадиган қадимий «Оқбура» (турк. «Оқ бувра» – оқ туя)² дарёси ҳақида тўқилган юзлаб

афсона ва ривоятларни ҳам ўз ичига олади. Хусусан, Ўш қадимдан Марказий Осиёнинг диний мусулмон марказларидан бири саналган, чунки тарихий манбаларда турлича номлар билан, Жамол Қаршида (XIII аср) *Барāкат* (ар. барака, мўл-кўлчилик), З.М.Бобурда *Барāкўҳ* (ф-т. баррок – чиройли, кўҳ - тоғ) тарзида, XVII аср манбаларидан бошлаб *Тахт-и Сулайман*, XX асрдан кейин эса *Сулаймон тоғ* (қирғ. *Сулайман тоо*) деб юритиладиган Ўшнинг афсонавий тоғи X асрдан бери мўминлар учун аънавий зиёратгоҳ бўлиб келган [7]. Илк ўрта асрларда мазкур тоғ зардуштийлик дини тарафдорлари учун ибодат жойи бўлган. Афсоналарга кўра эса Зардуштнинг «Авесто» асари ҳам шу тоғда ёзилган. Аини пайтда ҳозир ҳам узоқ-яқиндан келаётган зиёратчилар тоғнинг муқаддаслигига ишонишади ва уни «Кичик Макка», «Иккинчи Макка» сифатида улуғлайдилар [8,5]. Неча минг йиллардан бери диний тоғ дея баҳоланган ушбу обида 2009 йилда ЮНЕСКОнинг Испанияда бўлиб ўтган йиғилишида «Ыйык тоо» («Мўъжизавий тоғ») номи билан Умумжаҳон мероси объекти сифатида рўйхатга олинган [9,56].

Ривоятларга кўра, Ўш шаҳрининг бино бўлиши ҳам шу тоғнинг аталишига сабаб бўлган пайғамбар Сулаймон ибн Довуд номи билан боғланади. Сулаймон кўл остидаги лашқари ҳамда бир жуфт хўкизи билан тоғ этагига етиб келганида, хўкизларини «Хўш-ш!» («Бўлди, етар!») деб тўхтатади ва унинг бу сўзи кейинчалик шаҳар номига асос бўлади. Қирғиз элининг «Байыркы легендалари», яъни қадимги афсоналари орасида шу мазмундаги ривоятларнинг хилма-хил вариантлари учрайди. Уларнинг барчасида эса шаҳар номи чорвадорлар тилида кўп қўлланадиган «Хўш-ш!» лексемаси билан алоқадор ҳисобланади [10,11,12].

Яна бошқа маълумотларга кўра, Ўш астионимининг келиб чиқиши машҳур «Манас» эпосидан изланади. Чунончи, XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида манасчи оқин Қодирали Қайназар ўғли томонидан ёзиб олинган дostonнинг «Манастын Париканага калаа курдурғаны» номли бобида Ўш шаҳрининг пайдо бўлиши ҳақида сўз боради: Манас ботир ўз аскарлари билан Олтойдан Олатоғни кўзлаб йўлга чиқиб, неча манзил, неча қир-

² Изоҳ: Оқбура дарёси – «Бобурнома» да Андижон руди, «Худуд ул-олам» да Ўш дарёси деб юритилган.

ТИЛШУНОСЛИК

адирларни босиб, ҳозирги Ўш ҳудудига етиб келади. Оқбурага отини солиб юборганида, дарё уни юз метрча жойга суриб боради ва у Сулаймон тоғининг тумшуғидан чиқади. Тоғ этагида эса ўзининг болалиқдан тарбия қилган устози, йилқичиси Ўшпурнинг отларни боқиб юрганини кўради. Шунда Манас тоғ тепасидан бир йўлбарснинг Ўшпурга хужум қилмоқчи эканлигини сезиб қолади ва айни дамда уни йўлбарс чангалидан қутқаради. Ўшпурни омон қолганидан хурсанд бўлган Манас: «Бул ер Ўшпурнинг қалъаси Ўш бўлсун!» – дейди. Шу кундан бошлаб бу қалъа, жой Ўшпурнинг шаҳри – Ўш пирим бўлиб аталган экан [11;18,19].

Келтирилган афсона ва ривоятлар Ўш астионимининг келиб чиқишига аниқ бир ечим тақдим этолмаса ҳам, лекин уларда қайд этилган чорвачилик термини туркийча «Хўш-ш!», хўкиз, йилқи, қалъа, тоғ, дарё сингари лексемалар ҳудуднинг неча минг йиллик тарихи, унинг жуғрофик ўрни, табиати, аҳолисининг яшаш тарзи, тили ҳақида қимматли маълумотлар бериш баробарида илмий этимологияга томон йўл очади. Астионимнинг вужудга келиши ҳақида топонимикага оид адабиёт ва луғатларда ҳам қатъий хулосалар берилмаган. Шундай бўлса-да, бу борада олимларнинг бир неча фараз ҳамда тахминлари илгари сурилган.

Жумладан, рус олими В.И.Бушков Ўш астионими этимологиясини «Авесто» да учрайдиган қадимги жуғрофик термин «Ушида», «Ушидарна» лексемаси билан боғлайди. Олимнинг фикрича, бу бирлик «Тонгнинг оқариб отиши», «Куннинг қизариб чиқиши» деган маъноларни англатиб, Фарғонанинг жануби-шарқда яшовчи маҳаллий аҳоли қуёшнинг доимо ўша тоғ (Сулаймон тоғ) ортидан чиққанининг гувоҳи бўлишган. Аввалига бу ном тоққа (Ушида, Ушидарна – Уш, Ўш), кейинчалик унинг этагида пайдо бўлган қишлоққа берилган [13; 17,18].

Археолог К.Малтаев Ўшнинг номланишини қадимги эроний тилларга хос бўлган *Вахш* лексемаси билан боғлайди. Вахш – Оқбура дарёсининг илоҳи саналиб, астионим тарихий тараққиёт натижасида ушбу кўринишга келган: *Вахш – Оахш – Ош* [14, 2]. Ўз навбатида, олимнинг қарашларига С.М.Мамытов, В.И.Бушковлар қарши чиқадилар ва Ўш этимологиясини *Вахш* бирлигидан излаш тўғри эмас, деб ҳисоблашади. Чунки бу термин Оқбурага

эмас, балки Амударёга тегишли бўлиб, унинг қадимги эроний номи Вахш (Вахшоб) бўлган [15,17]. Профессор Х.Ҳасанов маълумотларига қараганда, Покистонда Амударёни ҳозир ҳам *Vakshu-nada* деб аташар экан.

Географ ва топонимшунос олим Э.М.Мурзаев ўзининг «Словарь народных географических терминов» («Халқ географик атамалари луғати») китобида *Ўш* лексемасини «девор», «тўсилган жой», «шаҳар», «қалъа» сифатида талқин этади [16,278]. Ю.Беляков эса «Слово Кыргызстана» газетасида чоп этилган мақоласида астионим этимологиясини Осиё топониими билан боғлашга ҳаракат қилади. Олимнинг таъкидлашича, Осиёдаги этник гуруҳ номларининг аксарияти мазкур топоним билан алоқадор ҳолда шаклланган. Чунончи, Осиё топониими икки топоформантдан ташкил топган бўлиб (**аз+ия**), унинг биринчи қисми финикияликлар тилида **асу** каби ишлатилган ва у шарқда яшайдиган қўшни аҳолига нисбатан қўлланилган. Осурия ва бошқа қадимги шарқ манбаларига кўра **ас (аз) лар** дейилганда, туркий деб номланган барча халқлар тушунилган. Қирғизистон тарихига оид китобларда эса Турғаш хоқонлиги даврида (704-756) қадимги **аз (азгиш)** туркий қабиласининг **азик** деган қирғиз уруғи тармоғи мавжуд бўлган. Номнинг иккинчи таркибий қисми саналган «ия» лексемаси туркий тилда – «мамлакат, макон, жой» деган маънони англатади. Шу сабабли, бу одамлар яшаган ҳудуд `Осиё` – «Аз (ас) лар мамлакати», «Шарқда яшайдиган одамлар мамлакати» деб номланган. Бу мавзу бўйича тадқиқот олиб борган М.Федотов ва академик М.Закиевлар **ас** бирлиги ва унинг фонетик вариантлари (*аз, яс, яз, ус, уз, ош, иш, уш*) жуда қадимги эканлиги, шунинг баробарида деярли барча туркий этноним ҳамда топонимларни шакллантиришга хизмат қилганлигини қайд этишади. Юқоридаги фикрларга асосланган ҳолда Ю.Беляков астионимни ана шу **ас (аз)** уруғининг фонетик вариантлари асосида вужудга келган, деб ҳисоблайди ва Ўш маъносини – «Шарқдаги одамлар шаҳри» ёки «Шарқдаги шаҳар» сифатида талқин этади [17,3].

Астионим этимонини А.Н.Бернштам ҳам этнонимлар билан боғлайди. Бу ҳақда у ўзининг «Древняя Фергана» асарида «Юйту

водийси деб аталадиган Олой водийларида **уш** қабилалари яшаган ва унинг номи кейинчалик ҳозирги Ўш шаҳри номида сақланиб қолган», деб ёзади [18,14]. Олимнинг бу қарашларини тарихчи А.Р.Аюбов у қадар оқламайди ва **уш** қабилаларини Ўш шаҳрига кўчирилиши ҳақида манбаларда ҳеч қандай маълумотлар берилмаган, деб ҳисоблайди. Топонимнинг илдизини эса хитой солномаларида тилга олинган қадимги Дайюан давлатининг йирик шаҳарларидан бири бўлган Эрши атамаси билан боғлашни таклиф этади. А.Р.Аюбовнинг фикрича, Эрши шаҳрининг номи хитойча **аруст** қабиласининг номи талаффуздан бошқа нарса эмас. Арист, яъни Эрши шаҳри фақат отлари билан машҳур эди. Арист Фарғонанинг бошқа қабилалари сингари сак (скиф) лардан келиб чиққан. Фарғонада янги давлатларнинг вужудга келиши, турли халқ вакилларининг водийда ўтроқлашиши, маҳаллий аҳолининг тилига таъсир қилган ва бунинг натижасида Эрши топоними қуйидаги кўринишга келган: Эрши > Эши > Ўши > Ўш [19].

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, хитой манбаларида тилга олинган Эрши топонимини Фарғона водийсидаги шаҳарларга маҳаллийлаштириш масаласи олимлар томонидан турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда. Жумладан, А.Н.Бернштам Эрши шаҳрини ҳозирги Марҳамат туманида жойлашган Мингтепа деб кўрсатади [20,110]. Н.Я.Бичурин уни замонавий Қўқон бўлиши керак, деган ғояни ўртага ташласа, А.Анорбоевнинг фикрича, Эрши – бу, Эски Ахсикентдир [21;10,11]. Кейинги йилларда тарихчи ва хитойшунос олим А.Хўжаев Эршини маҳаллийлаштириш бўйича янги ғоя билан чиқди. У ўз тадқиқотларида Хитой солномаларида айтиб ўтилганидек, Эршини – Юан (Фарғона) нинг зотли отлари боқиладиган жой эканлигини назарда тутиб, Ўшга қиёслайди [22;140, 143]. А.Хўжаевнинг бу хулосалари аксарият тадқиқотчилар томонидан қўллаб-қувватланган бўлиб, Ўшнинг табиати, йилқи боқишга мўлжалланган кенг яйловлардан иборат эканлиги, унинг яқинидаги Аравон қояларидан қадимги от тасвирининг топиллиши ва бошқа шунга ўхшаш далиллар олимнинг фикрларини тўла тасдиқлайди.

Юқоридаги маълумотларга асосланиб айтиш мумкинки, биз тадқиқ этаётган Ўш

астиними Хитой манбаларида Эрши номи билан юритилган. Демак, Хитойлар босқини пайтида Ўш шаҳри мавжуд бўлган. Агар шу ўринда А.Хўжаев тадқиқотларига яна мурожаат этадиган бўлсак, Ўш астиними этимологияси борасидаги тахмин ва фаразларга оз бўлса-да ечим топишимиз мумкин. Олим хитой солномаларида тилга олинган топонимларнинг келиб чиқиши ва маъноларини тадқиқ этаётиб, шундай хулосага келган эди: «Хитойларнинг яна бир эътиборга молик одати – қадимдан ўзгалар юртидаги жойларга ўз тилида ва ёзувида ном қўйиш. Шунга кўра, улар кўп ҳолларда ўзга юртлардаги жойларнинг номларини хитойчага таржима қилиб олганлар» [22,129]. Бундан хулоса қилиш мумкинки, Ўш астиними, бизнингча, А.Р.Аюбов таъкидлаганидек Эрши номидан келиб чиқмаган, балки Эрши – Ўш астинимининг хитойча таржимаси бўлиши мумкин [23; 215,217].

Айни пайтда А.Р.Аюбовнинг Эрши шаҳрининг номи сак (скиф) лардан келиб чиққан қабилла, уруғ номи талаффуздан бошқа нарса эмас, деган хулосаси тўғридир. Чунки Ўш бронза асри даврида шаклланган минтақа бўлиб, унинг ҳудудидаги энг қадимги аҳолини сак ва усунлар ташкил қилган [10,8]. Бу борада Т.Айдашев ҳамда К.Ташбаевларнинг фикрлари эътиборлидир. Уларнинг қайд этишича, мил. авв. IV-III асрларда Жанубий Қирғизистон ҳудудида чорвадор ва деҳқон сак қабилалари яшаган. Фарғона водийсида ўтроқ ҳаёт кечирадиган саклар, асосан, деҳқончилик билан шуғулланган, тоғлик ҳудудларда яшаган сак уруғлари эса кўчманчи чорвадор бўлган. Бундан ташқари, Ўш ҳудудида ва унинг жанубида сак қабиласининг чорвадор **Уш** уруғи яшаган бўлиб, Ўш шаҳрининг номи ушбу сўз билан боғлиқ ҳолда вужудга келган [24,25-26; 11,13-14].

Қайд этилган барча мулоҳазаларга асосланган ҳолда хулоса қилиш мумкинки, форсий манбаларда саклар, юнон манбаларида эса скифлар деб юритиладиган ушбу қабилла қадимдан Марказий Осиё, жумладан, Фарғона водийси ҳудудида истиқомат қилган ҳамда барча туркий қабилаларнинг шаклланишида муҳим роль ўйнаган. Сакларнинг асосан кўчманчи чорвадор халқ бўлиб, тоғ ёнбағирларида яшаганлиги, моҳир чавандоз сифатида

ТИЛШУНОСЛИК

отларнинг парваришига алоҳида эътибор берганлиги, шунингдек, тадқиқот давомида кузатдикки, бугунги кунда ҳам Ўш қишлоқларидаги деярли ҳар бир хонадонда от сақланиши ва бошқа жиҳатлари Хитой манбаларида ёзиб қолдирилган «танасидан қонсимон тер чиқадиган зотли отлар боқиладиган» Ўш – Эрши шаҳрининг тарихий, ижтимоий-сиёсий, маданий ҳаёти ўртасида мантиқий боғланиш касб этади. Шу билан бирга Ўшнинг туб аҳолиси сифатида унинг номланишига, этник жиҳатдан эса шаклланишига тўла асос бўлади. Хусусан, А.Н.Бернштам қирғиз уруғлари

аксариятининг келиб чиқишини саклар билан боғлайди: саяк ёки сўзак (су+сак), сағай (сак+ай) каби [15,3]. Умуман олганда, топонимик қонуният тарзида тарихий жой номларининг жуда кўпчилигини этнонимлар асосида пайдо бўлиши, бу, айниқса, Ўзбекистон топонимияси доирасида кўп кузатилиши биз тадқиқ этаётган Ўшни этнотопоним сифатида баҳолашга имкон беради. Демак, Ўш астионимининг этимонини сак қабиласининг ус, уш уруғи тармоғи ташкил қилади ва у морфем жиҳатдан – ус // уш // ўш > Ўш тарзида шаклланган.

Адабиётлар:

1. Заднепровский Ю.А. Ошское поселение. К истории Ферганы в эпоху поздней бронзы. – Бишкек, 1997.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. www.ziyouz.com кутубхонаси.
3. Ал-Истахрий. Китаб масолик ал-мамолик. БГА, 1-жилд.
4. Худуд ул-олам. – Тошкент: O'zbekiston, 2008.
5. Бартольд В.В. Сочинения. Том I. – Москва: Восточная литература, 1963.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Т.: Yangi asr avlodi, 2015.
7. Терлецкий Н.С. Сулайман-Тоо в фотоколлекциях МАЭ. // http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/08/08_03/978-5-88431-279-1/
8. Матиева А. Сулайман тоо табиғий айкел. // Ош жаңырығы. – 2002 г. 27 февраль. № 14.
9. Ажимаматова Ү.С. Ош шаарынын байыркы доордогу тарыхынан. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, 2016. № 11.
10. Галицкий В., Плоских В. Старинный Ош. – Фрунзе: Илим, 1987.
11. Ташбаев К. Байыркы жана бугунку Ош. – Ош, 2006.
12. Жўраев М. Ипак йўли афсоналари. – Т.: Фан, 1993.
13. Бушков В.И. Еще раз о происхождении названия г. Ош (легенды и реальность) // Ош и Фергана в исторической перспективе. Вып. III. – Бишкек, 2000.
14. Малтаев К. Вахш, Охшо, Оахшо, Еча. К этимологии названия. // Эхо Оша. -1996 г., 16 января, №28.
15. Мамытов С. Где корни слова «Ош»? // Эхо Оша. 1999 г. 31 марта, №34.
16. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984.
17. Беляков Ю. О происхождении топонима (названия) Ош. – Слово Кыргызстана (общенациональная газета). 2019 г. 16 августа.
18. Бернштам А.Н. Древняя Фергана. – Ташкент: Издательство Академии Наук УзССР, 1951.
19. Аюбов А. Вопросы топонимики и локализации столичных городов Ферганы в китайских источниках и в современной историографии. <https://cyberleninka.ru/article/view/>
20. История народов Узбекистана. Том I. – Т., 1950.
21. Анорбоев А. Қадимги ва Ўрта асрларда Ахсикент. // Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона. – Тошкент, 2001.
22. Хўжаев А. Фарғона тарихига оид маълумотлар. – Фарғона, 2013.
23. Juraboeva G.S. The history of the toponyms of the ancient and medieval ages // International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA. 2020.
24. Айдашев Т. Город Ош. – Мектеп, 1968.

(Тақризчи: А.Мамажонов – филология фанлари доктори, профессор).